

ЕДИН БЕСАРАБСКИ БЪЛГАРИН - ПОДСЪДИМ НА МОСКОВСКИЯ
ПРОЦЕС /МАРТ 1938 г./

Милен Михов

Тридесетте години от ХХ в. в историята на СССР са време, обозначаващо като "окончателна победа на социализма". Завършен вид придобиват значителни стопански и политически преобразувания, които формират определен тип обществени отношения, господстващи в следващия половин век в съветската страна. Окончателно се изгражда политическата система, която продължава да се основава на идеологическите постулати за "диктатурата на пролетариата" и заедно с това съчетава елементи на конституционно-парламентарни механизми и показна демокрация.

Главен елемент и опора на политическата власт е ЕКП /6/. Усилията на Сталин са насочени към окончателно премахване на всички потенциални възможности за вътрешнопартийна опозиция. Терорът е насочен срещу видни идеолози и политици на болшевишката партия и държава. Видното място, което са заемали в управлението на държавата и стремежът за създаване на нов "образ" на законност на съветската страна пораждат необходимостта репресиите да придобият форма на публични процеси. През август 1936 г. в Москва е проведен процес срещу т.нар. "троцкистко-зиновиевски терористичен център", на който главни обвиняеми са Г. Е. Зиновиев и Л. Б. Каменев. Пет месеца по-късно в съда са призовани Г. Л. Пятаков и К. Б. Радек в процеса срещу т.нар. "паралелен център". През лятото на 1937 г. е разстрелян маршал Тухачевски, осъден в процеса срещу "военния център". Най-големият от поредицата московски процеси е открит на 2 март 1938 г. в Октомврийската зала на Дома на съюзите срещу т.нар. "дясно-троцкистки център". На подсъдимата скамейка са поставени видните болшевишки идеолози и държавни функционери Н. И. Бухарин и А. И. Риков, дипломатите Н. И. Крестински и Кр. Г. Раковски, бившите народни комисари на НКВД Г. Г. Ягода, на земеделието М. А. Чернов, на финансите Г. Ф. Гришко, на горското стопанство В. И. Иванов, ръководители на съюзните републики Узбекистан - А. Икрамов и Ф. Ходжаев и на Беларусия - В. Шарангович¹.

Сред подсъдимите е д-р Игнат Николаевич Казаков. Потеклото му е от български преселници в Бесарабия. Племенищата на Кр.

Раковски Лилияна Гевренова разказва в спомените си за приятелските отношения между вуйчо си и д-р И. Казаков. Въпреки че И. Казаков не знаел "нищо дума" български, живо се интересувал в разговорите с Л. Гевренова за България и нейната съдба.

До момента на арестуването си през 1937 г. И. Казаков е ръководил Държавния научно-изследователски институт по обмяна на веществата и ендокринните разстройства в Москва и е бил практикуващ лекар в правителствената болница в Кремъл. Неговото име се свързва в медицинския свят през тридесетте години с изучаването на нови методи за лечение с помощта на т.нар. "лизати" /лечебни препарати, които се получават при разлагането на животинските тъкани/. Институтът, който ръководи И. Казаков, разработва своя технология за получаване на лизати, основана на разлагане на тъкани в алкална или киселинна среда под високо налягане и висока температура².

Д-р И. Казаков е добре известен в медицинските среди и научния свят зад граница. Централният комитет на Всеславянския съюз на лекарите в София отправя покана до пълномощния министър на СССР в България за участие на седемнадесет видни съветски лекари в Петия всеславянски конгрес на лекарите, който ще се проведе през м. септември 1936 г. в София. На второ място, след името на проф. Плетнев, е посочен д-р И. Н. Казаков³.

В България "бесарабският българин" е познат и от излязлата през 1936 г. книга на Ас. Златаров "В страната на Съветите". Авторът споделя впечатления от участието си в Международния конгрес по физиология в Ленинград и Москва през август 1935 г. Там Ас. Златаров има възможност да се запознае с И. Казаков. В книгата си го представя като "талантлив изследовател... пионер за нови завоевания в науката за лекуване"⁴.

На Московския процес през 1938 г. И. Казаков е подведен под отговорност заедно с други двама видни медици - проф. Плетнев и д-р Левин. Тримата лекари са обвинени, че с опасни лекарства и неправилно лечение са предизвикали през 1934 г. смъртта на председателя на ОГПУ В. Менжински, през 1935 г. - на члена на Политбюро на ЦК на ЕКП /6/ В. Куйбишев, а през 1936 г. - на М. Горки и неговия син М. Пешков⁵. Процесът се гледа от състав на Военната коллегия на Еърховиния съд на СССР с председател В. В. Улрих. Държавен обвинител е познатият от всички предниши процеси А. Вишински, а служебни защитници са И. Д. Брауде и Н. Кокодов.

През първия ден на процеса е прочетен обвинителният акт. Съгласно предварително подготвения сценарий подсъдимите се признават за виновни и с изключение на тримата лекари се отказват от адвокатска защита. Въпреки гризливата подготовка началото на процеса е отбелязано с един "инцидент". Н. Крестински отхвърля обвинението, отказва се от показанията си пред предварителното следствие и не се признава за виновен. Това води до прекъсване на заседанието на съда. След "специалните" мерки, които са взети, на следващото заседание Н. Крестински "чистосърдечно" се разкайва за грешката си от първия ден и напълно потвърждава дадените предварително показания⁶.

В главния замисъл на процеса на "лекарите отровители" е определена допълваща роля. С тяхната "вина" трябва да се "докаже" заговорническа и антисъветска дейност на един от главните обвиняеми на процеса, под чие то ръководство са действали лекарите. Сценарият на процеса ги представя като оръдия на бившия шеф на НКВД и главен организатор на предшествашите московски процеси - Г. Ягода. Смята се, че бившият всевластник на Лубянка е обвинен за измислени престъпления, защото целта, която преследва Сталин, не е наказание за действителни злодеяния, а физическо премахване на доскоронния съратник⁷.

Съдът разпитва лекарите на 8 и 9 март 1938 г., а И. Казаков дава показания в сутрешното заседание на 9 март. Той "признава", че на 6 септември 1933 г. бил извикан от Г. Ягода /по това време заместник на В. Менжински/, който под заплахата му наредил да премахне неговия шеф. И. Казаков като лекуващ В. Менжински лекар трябвало да извърши операцията с помощта на специално подготвено от него лекарство. В последния момент И. Казаков се разколебал и отказал да убие В. Менжински като му дал ниска доза лекарство. На "опита" да се оправдае, обвинението противопоставя показанията на д-р Левин и "експертна оценка". Левин твърди пред съда, че никой не може да контролира И. Казаков, защото той сам приготвял лекарствата в своя институт, а "експертната" доказвала, че смъртта е настъпила вследствие на свръхдоза лизати⁸.

Съдебното дирене "установява" участието на И. Казаков и в убийството на Максим Пешков. Съвместно с проф. Плетнев и д-р Левин е провеждано неправилно лечение чрез предписване на свръхстимулиращи сърдечната дейност лекарства и активни двигателни упражнения. При едно простудно заболяване подобно лечение довело до

смърт⁹.

След откритото заседание на 9 март, на 10 март 1938 г. ТАСС разпространява съобщение за проведено същия ден закрито заседание на съда, за което можем да се съмняваме. Според официалното съобщение тримата лекари били разпитани допълнително. Те направили разкрития, които принудили Г. Ягода да признае "всички обвинения, отправени към него"¹⁰. С това се постави фактически край на участието на лекарите в процеса. Направените "самопризнания" в публичните заседания и обявените "разкрития" на закритото заседание са достатъчни да "докажат" пред съда тяхната вина, а заедно с това и вината на Г. Ягода. Последните дни на процеса са изпълнени с произнасяне на заключителните речи на обвинението и защитата и предоставяне на последната дума на обвиняемите. На 13 март 1938 г. в четири часа сутринта започва последното заседание, в което са прочетени присъдите на двадесет и един подсъдими. Съгласно съдебното заключение д-р И. Казаков е признат за виновен по състава на шест алинеи от чл. 58 от Углавия кодекс на РСФСР, въз основа на което е осъден на смърт. Присъдата е изпълнена на 15 март 1938 г.

Д-р И. Казаков е безсмислена жертва; един талантлив лекар и учен е хвърлен в страшната машина, погълнала милиони човешки съдби. Жестоката съдба на подсъдимите, принудени да признават фантастични обвинения и до днес поражда един труден въпрос - Как са принудени тези хора да обвиняват себе си? Явно е, че арсеналът от средства за физически и психически тормоз върху следствените, използван от НКВД, е изключително широк. Мартенският процес от 1938 г. се подготвя почти година, като подсъдимите прекарват цялото време в затвора при пълна изолация. Осъществява се масирана психологическа манипулация. На обвиняемите се внушава, че съдебният процес служи на интересите на Съветската страна, като се разобличават международните врагове. Признавайки вината си, те ще направят услуга на отечеството си, а в замяна ще запазят живота си. Тези внушения се допълват от груб шантаж с арестуването на близки и роднини на подсъдимите. Съпругата на И. Казаков е арестувана преди процеса, а след неговата смърт попада в първо разстройство и умира в лагер през 1939 г. Побоят и насилието са регламентирани в НКВД като форми на "физическо въздействие" и се използват широко срещу арестуваните¹¹.

В България процесът има изключително широк резонанс. Това

се определи както от неговото значение, така и от наличието на двама българи сред подсъдимите. Доминиращо сред българското общество мнение е негативното отношение към процеса, като един монтиран съдебен фарс, в който подсъдимите са жертви на политическата игра. На заседанията на съда присъства българският пълномощен министър в Москва Никола Антонов¹². В донесенията си до Външното министерство в София Н. Антонов отхвърля обвиненията, че И. Казаков е работел против съветската държава, защото "именно д-р Казаков ... миналата година - пише Антонов - ми правеше всички известни Ви настоятелни предложения за тясно сътрудничество и съюз между България и Съветския съюз против Румъния, предвид на една неизбежна война с Германия". Според посланика д-р И. Казаков е съден, защото "беше приятел на Тухачевски и Егоров" и близък на семейството на Кр. Раковски. Положението на подсъдимия се утежнява допълнително, защото срещу себе си той има "освен прокурора и повечето от московските лекари", които не му простиха неговите научни открития¹³.

В защита на подсъдимите лекари се обявява Съюзът на българските адвокати. Централното ръководство на съюза отправя откритото писмо до пълномощния министър на СССР в София, с което се настоява за "свободна защита на подсъдимите", сред които "са привлечени като обвиняеми и българи". Изразява се надежда, че няма да се налагат смъртни наказания¹⁴.

Процесът е отразен изключително широко от българската преса. Приблизително две седмици московската тема не слиза от първите страници на софийските и провинциалните издания, измествайки дори коментарите за парламентарните избори в страната, като значимо място се отделя на И. Казаков.

Причините за подвеждането под съдебна отговорност на И. Казаков според столичния вестник "Зора" не са политически. Видният московски лекар никога не се е занимавал с политика и обяснение на неговото присъствие на процеса може да се търси във връзките на д-р И. Казаков с много висши военни, които "в последно време бяха ликвидирани"¹⁵. Официозът "Днес" търси обяснението за съденето на тримата лекари в "някаква тайна, узната при аутопсията на Орджоникидзе". Прави се намек, порождащ съмнение в достоверността на официалната версия за смъртта на Орджоникидзе и премахването на неудобни свидетели¹⁶. Подобно обяснение предлага и русенският вестник "Трибуна". Сталин "иска да премахне трима лекари на Кремъл",

които знаят доста тайни и са "станали опасни"¹⁷.

Голямо внимание е обърнато на доводите на обвинението и на защитата. Според "Зора" "обвиненията, които се издигат срещу тия трима капацигети, са безоснователни и недоказуеми, тъй като, от една страна, никой не се е съмнявал досега в естествената смърт на Куйбишев, Менжински и Горки, и от друга страна, никакво изравняне на телата на последните за изследване не е възможно поради това, че те са били изгорени"¹⁸. "Дъга" също отхвърля обвиненията към лекарите, защото "Горки е страдал от туберкулоза, Куйбишев от сърдечна болест, а Менжински е бил лекуван от д-р Казаков и болестта му е била известна"¹⁹. Убийството на Куйбишев е логически несъстоятелно, защото той "не е първостепенен съветски деец" и в атентат срещу него "не може да се съзре смисъл", а М. Горки умира почти на седемдесет години²⁰.

През мартенските дни на 1938 г. настъпва печалният край на една драма. Със смъртта на д-р И. Н. Казаков трябва да изчезне и споменът за човека и лекаря. Точно петдесет години по-късно Върховният съд на Съветския съюз преразгледа делото срещу "дясно-троцкисткия център" и отмени присъдите поради липса на престъпление, с което реабилитира подсъдимите, в това число и д-р И. Н. Казаков. Българската общественост в онези години не остана индиферентна към съдбата на един потомък на отдавна преселените българи и въпреки политическите различия изрази подкрепа за честта и името на д-р Игнат Николаевич Казаков.

Б Е Л Е Ж К И

- 1 Медведев, Р. О Сталине и сталинизме. М., 1990, с. 330.
- 2 Гевденова, Л. Спомен за моя вуичо Кр. Раковски. С., 1989, с. 93; Большая советская энциклопедия. Т. 30, 1938, с. 810.
- 3 Българо-съветски отношения и връзки. Документи и материали. Т. 1 /XI 1917 - IX. 1944/, С., 1977, 462-463.
- 4 Златаров, Ас. Избрани съчинения. Т. 2, С., 1966, 140-141.
- 5 Зора, № 5603 от 1 март 1938.
- 6 Болжогонов, Д. Триумф и трагедия. Й. В. Сталин. Политическия портрет. Кн. 1, ч. 2, М., 1989, 224-225; Медведев, Р. Ит. съч., 332-335; Заря, № 4949 от 3 март 1938.
- 7 Ларина-Бухарина, А. Незабравимото. С., 1990, 40-41.

- 8 Зора, № 5611 от 10 март 1938; Утро, № 8572 от 10 март 1938.
- 9 Зора, № 5610 от 9 март 1938; Заря, № 4957 от 10 март 1938.
- 10 Утро, № 8572 от 10 март 1938.
- 11 Медведев, Р. Цит. съч., 340-344; Волжогонов, Д. Цит. съч., 226-230; Гевренова, Л. Цит. съч., с. 91.
- 12 Заря, № 4958 от 11 март 1938.
- 13 Панайотов, Ф. И мъртвите ще проговорят. С., 1990, 323-324.
- 14 Слово, № 4700 от 5 март 1938.
- 15 Зора, № 5607 от 6 март 1938.
- 16 Днес, № 629 от 7 март 1938.
- 17 Трибуна, № 94 от 9 март 1938.
- 18 Зора, № 5609 от 8 март 1938.
- 19 Дъга, № 233 от 4 март 1938.
- 20 Трибуна, № 94 от 9 март 1938.

БЕЛЕЖКИ ЗА КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНОТО ДЕЛО НА БЪЛГАРИТЕ
В ЗАПОРЖКА ОБЛАСТ /УКРАИНА/

Владимир Калоянов

През периода XVIII-XIX в. в Таврия /Запорожка област/, тогава към Русия, възникват 47 български села. Въпреки големите трудности най-вече от икономически характер колонистите не жалят средства за създаване на свое българско учебно дело. Техните усилия обаче се натъкват на засилващи се натиски за русифициране. Типичен е примерът с училището в с. Преслав, Бердянски уезд /околия/.

През 1873 г. в с. Преслав е открито земско еднокласно начално училище, което две години по-късно е преустроено в мъжко и девическо, а през 90-те години има още едно еднокласно начално училище.

През 1867 г. в с. Преслав възниква инициатива за откриване по подобие на Болградската гимназия на централно училище. Селяните от Преславска, Романовска и Цареводаровска волости /общини/ събират 45000 рубли и построяват училищна сграда. Гимназията е открита през 1874 г., но през 1875 г. руското правителство я преобразува в учителска семинария /педагогическо училище/ за преподаватели по руски език в селските училища, като отпуска и десет стипендии. Многократните борби да се изучава български език остават неудовлетворени, поради което у българското население се формира отрицателно отношение към семинарията.

През 1907 г. голяма помощ на семинарията оказва Николай Державин. С негово съдействие е създадена голяма библиотека. Той активно участва и в подготовката на сборник с български народни песни, над който много години преди това е работил местният учител-краевед Атанас Върбански. През 1910 г. в Таврия за пръв път излиза книгата на Ат. Върбански "Песните на бердянските българи", отпечатана в Нюгайската печатница. Това е първата книга на български език, публикувана в тези земи след преселването на българите колонисти. Много от местните българи виждат за пръв път книга на майчиния си език. Успехът на "Песните" е извънредно голям.

През 1911 г. със съдействието на Ат. Върбански Н. Державин успява да запише на фонограф 90 мелодии на български народни песни от жителите на Преслав и околните села.

През 1912 г. в Преслав се чества 50-годишнината от преселване-